

Зелений В. І.,

кандидат педагогічних наук,
професор, професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

Мацюк М. М.,

курсант факультету забезпечення
державної безпеки,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СИТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У сучасних умовах гібридної війни, інформаційних атак і постійної загрози суверенітету, питання ефективного управління системою національної безпеки постає як одне з найважливіших для України. Водночас забезпечення підзвітності та прозорості діяльності сектору безпеки можливе лише за умови активної участі політичних інститутів та ефективного громадського контролю. Це не лише вимога демократії, а й практична необхідність для підвищення легітимності державних рішень та довіри суспільства.

Політичні інститути в Україні – передусім Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів, Рада національної безпеки і оборони – формують стратегічну рамку системи національної безпеки. Олександр Власюк вказує, що українська модель національної безпеки часто реагує ситуативно, а не працює на упередження, що є наслідком фрагментарності політичного керівництва та нестійкої інституційної пам'яті [1, с. 52-55]. Наприклад, після 2014 року з'явився запит на побудову системи стратегічного планування в безпековому секторі, однак механізми стратегічного аналізу та прогнозування досі не працюють належним чином. Хоча у 2020 році було ухвалено нову Стратегію національної безпеки України, її імплементація часто відбувається без належного парламентського контролю та участі громадськості.

Ситник і Орел підкреслюють, що одним із ключових факторів адаптації сектору безпеки до європейських стандартів є посилення інституційної спроможності парламенту щодо оборонного нагляду, а також формування системи політичної відповідальності виконавчих структур [2, с. 118]. Так, у країнах ЄС, зокрема у Швеції, Нідерландах чи Німеччині, парламенти мають повноваження не лише погоджувати бюджети оборонних відомств, але й регулярно заслуховують керівників Збройних Сил, проводять незалежні аудити

та антикорупційні розслідування. Український парламент має схожі повноваження, проте їх реалізація на практиці часто залежить від політичної кон'юнктури та обмеженої професійної спроможності відповідних комітетів.

Міжнародний досвід підкреслює: демократичний цивільний контроль – це насамперед не лише система формальних норм, а реальна практика участі суспільства і політичної відповідальності. У дослідженні Fluri та Badrack [3] зазначено, що Україна після початку збройного конфлікту змогла суттєво покращити законодавче забезпечення демократичного контролю, зокрема, Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [5], що був чинним упродовж двох десятиліть, втратив чинність у 2018 році. Його основні положення було частково включено до нової редакції Закону України «Про національну безпеку України» [6], а також до законів «Про оборону України» [7], «Про Службу безпеки України» [8], та про діяльність РНБО. Проте, як показує практика, інституції, які мають право здійснювати контроль, рідко реалізують ці функції у повному обсязі. Наприклад, у 2018–2022 роках Комітет Верховної Ради з питань національної безпеки не ініціював жодного повноцінного парламентського розслідування щодо ефективності використання оборонного бюджету, хоча громадськість неодноразово звертала увагу на корупційні ризики у сфері державного оборонного замовлення.

Ключову роль у демократичному контролі відіграє громадянське суспільство. За оцінками Шопіної, Кобець та Тарасова [4], в Україні понад 30 громадських організацій і незалежних аналітичних центрів прямо або опосередковано працюють у сфері національної безпеки. Це, зокрема, Центр Разумкова, Центр оборонних стратегій, State Watch та ін. Однак ці структури часто не мають системного доступу до інформації, що дозволило б здійснювати глибокий моніторинг та аналіз політик безпеки. Крім того, їх рекомендації рідко враховуються при ухваленні рішень. Такий стан речей свідчить не лише про бюрократичний опір, а й про відсутність культури відкритого урядування.

Власна оцінка ситуації дає підстави стверджувати, що в Україні спостерігається структурна диспропорція між наявними формальними механізмами контролю та реальними практиками. Значною мірою це зумовлено тривалим впливом пострадянських традицій (централізованої ієрархії управління, характерної для радянської моделі), коли військові структури залишаються без суспільного нагляду, а державні органи сприймають зовнішній контроль як загрозу, а не як норму демократичного управління.

Перспективи впровадження міжнародного досвіду виглядають обнадійливо, проте потребують не лише оновлення законодавства, але й глибоких трансформацій в управлінській культурі та формуванні політичної волі. Як слушно зазначають Fluri і Badrack [3], успішна реформа контролю над сектором безпеки можлива лише за умови комплексного підходу: політичної підтримки, інституційної спроможності парламенту, розвитку незалежних аналітичних центрів і підтримки з боку міжнародних партнерів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що політичні інститути та громадський контроль є не лише формальною вимогою демократичного управління сектором національної безпеки, а критично важливими умовами його легітимності та ефективності. В українському контексті необхідним є поєднання законодавчих змін із реальним розширенням повноважень та практик контролю, а також інституціоналізація співпраці з громадськістю як рівноправним партнером у формуванні політики безпеки. Лише за цих умов можна очікувати створення стійкої, відкритої та демократично контрольованої системи національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Власюк, О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
2. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник. Київ : МАУП, 2021. 372 с.
3. Philipp Fluri, Valentyn Badrack. Democratic Civilian Control and Military Crisis in Ukraine: Legislative Aspects, 2016. – Center for Army, Conversion and Disarmament Studies, 2016. 168 p.
4. Iryna Shopina, Maryna Kobets, Serhii Tarasov. Non-Governmental Control in the Sphere of National Security of Ukraine // *Proceedings of the International Conference on Business, Accounting, Management, Banking, Economic Security and Legal Regulation Research (BAMBEL 2021): August 27, 2021 / Atlantis Press.* – Paris, 2021. С. 194–199. URL: <https://www.atlantis-press.com/article/125960329.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
5. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Закон України «Про національну безпеку України» : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.10.2025).
7. Закон України «Про оборону України» : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 10.10.2025).
8. Закон України «Про Службу безпеки України» : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 10.10.2025).